

АКТУАЛЬНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОЛІЕТНІЧНИХ РЕГІОНАХ

Даний матеріал присвячено тим можливостям, які відкриваються перед етнологами, етнокультурологами, соціологами та представниками інших суміжних з ними дисциплін при дослідженні поліетнічних регіонів. На прикладі матеріалів з Буджаку (Одеська область) розглядаються специфічні тенденції розвитку міжетнічних та міжкультурних стосунків у регіоні, населення якого сформувалося протягом останніх трьох століть з окремих етнічних груп, що перебувають у постійних контактах між собою, однак не асимілювалися, натомість культура населення цього регіону набула власних специфічних рис, що склалися під впливом постійних міжкультурних контактів. Специфічні риси має і свідомість у різних етнічних груп. В комплексі ці матеріали є цінними для аналізу перспектив не лише регіону, а й розвитку етнічних процесів на території, що може бути виділена як суцільна етноконтактна зона.

У наш час етнологія як наука, що має різні напрямки дослідження, співіснує з такими галузями гуманітарного знання, як етнополітологія,

етноконфліктологія, етнодержавознавство, етносоціологія та інші. Всі вони так чи інакше пов'язані з дослідженнями структури етносу та його

складових частин і співвідношенням етносу й етнічних меншин у такій складній системі, як нація. По відношенню до України такі напрямки розвитку етнологічних та етнокультурних досліджень є тим більш актуальними, оскільки вона, як держава, не є моноетнічною: до складу української нації, окрім українців, входить велика кількість етнічних меншин та етнічних груп, різних не лише за чисельністю, а й за культурними традиціями, свідомістю та власним ставленням до свого проживання на українських землях. Їхня історія та культура тісно переплелися з українськими і на побутовому, і на свідомісному рівнях, вони вже не відрізняють себе від корінного населення і є органічною частиною українського народу та його культури. Розміщені іноетнічні групи населення на українських землях нерівномірно, що пояснюється історичними та економічними чинниками. Крім апріорно поліетнічних за характером населення великих міст та промислових регіонів (Київ, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк), існують також землі, де населення склалося з представників різних етнічностей історично. Це, по-перше, території, де подібна ситуація існує вже не одне століття і етнокультурна специфіка їх сформувалася вже досить давно; це усталений комплекс ознак, що характеризують регіон з його властивостями, які виникли в результаті міжетнічних і міжкультурних контактів українського населення та представників інших народів. Загальний етнокультурний ландшафт таких регіонів склався через взаємодію різних за характером етнічних традицій, комплексів етносвідомісних характеристик, в результаті чого створились регіонально-специфічні риси, які базуються на міжетнічних та міжкультурних зв'язках. Це передовсім Закарпаття, де співіснують представники українського, угорського, німецького та інших етносів. А по-друге, це території, де заселення почалося в історичному плані відносно недавно — у XVIII ст. і де українці не являють собою корінного населення, оскільки вони також прийшли на ці землі в той самий період. Це — Південь України, зокрема Північне Причорномор'я, яке завжди було свого роду трансетнічним коридором, через який відбувалось як заселення окремих регіонів Європи, так і контакти українців з кочівниками, що періодично з'являлися в причорноморських степах, Кримом та Балканами. Особливої уваги вартий у цьому плані Буджак — частина Подунав'я, що знаходиться між гирлом Дунаю та Дністром. Ця територія належала і татарам (зокрема, знамените «Поле Килиїмське» — це теперішній Килийський район

Одеської області), і Росії, і заселяли її в кілька етапів, як витісняючи, так і асимілюючи рештки

татарського населення, і росіяни (переважно, старовіри і донські козаки-некрасовці, що також трималися старовірської церкви), і українці, і болгари, і німці, і молдавани, і гагаузи, і цигани, зараз до цих етнічних груп поступово додається також корейська діаспора, що формується з переселенців із Середньої Азії.

Проблематика даного матеріалу стосується перш за все специфіки перетину інтересів етнології та суміжних дисциплін при дослідженні ситуації, що складається в поліетнічних регіонах при взаємодії різних за характером етнічних культур та співіснуванні різних етнічних груп. І етнологічний напрямок у дослідженнях подібного характеру вже не акцентує увагу на буттєвих аспектах процесів, що відбуваються, його завдання — відстежувати зміни в етнічній свідомості та етнокультурних особливостях кожного з учасників етнічного процесу.

Сучасний світ дає нам широку картину реалізації етнічних стереотипів, що відносяться до напрямку етнічних упереджень, від проявів ксенофобії до широкомасштабних етнічних конфліктів. Не є винятком у даній ситуації і найближчі сусіди України, де подібні варіанти представлені за широкою шкалою, включаючи повноцінні військові дії. У наші завдання не входить політологічна оцінка дій учасників таких конфліктів — на щастя, Україні вдалося уникнути такого розвитку етнічних процесів, крім того, робота етнологів має перебувати в іншій площині: якщо на території держави існують поліетнічні регіони, завдання етнології полягає в якомого повнішому аналізі тих етнічних процесів, що відбуваються на цих територіях, а також змін в етнокультурних та етносвідомісних характеристиках, притаманних різним етнічним групам, та виявленні загальних тенденцій їхнього розвитку і взаємодії в межах конкретного ареалу.

Такий напрямок роботи дещо змінює напрямки досліджень, характерні для етнології. Сам об'єкт дослідження залишається без змін — це етнос та його культура, але змінюються акценти: головними стають культурні зв'язки, загальна специфіка функціонування окремих специфічних рис етнічної культури, етнічна свідомість та ступінь її розвитку, стосунки між корінним етносом та етнічними меншинами, виникнення такого явища, як регіональна свідомість, наявність або відсутність національної свідомості тощо. Тобто до суто етнологічних тем додається тематика етносоціологічна та етнополітологічна, що формує відповідну методику роботи. Втім, класичні етнографічні методи дослідження також залишаються актуальними, оскільки через комплекс матеріальної культури, фольклору та окремих світоглядних аспектів

можна відстежити тенденції розвитку даної етнічної групи як окремого колективу та як складової частини населення регіону. Крім того, ці матеріали дають можливість для виділення комплексу етнорегіональних специфічних рис, що є маркерами загального розвитку культури регіону, його специфіки та тенденцій до формування власних культурних комплексів. Оскільки етнос не є явищем статичним, оскільки в його структурі, матеріальній та духовній культурі постійно відбуваються різні за характером процеси, то регіони, де паралельно проживають представники різних етносів, є унікальними полігонами для етнокультурних, етноісторичних, етнологічних та етносоціологічних досліджень, де результати можуть стати тими чинниками, що сформують напрями роботи етнологів на багато років наперед.

Ми вже згадували про те, що Україна має такі території, де населення є не лише строкатим в етнічному плані, а й там також відсутній етнос, що міг би вважатися історично корінним на даній території. Зокрема, це — Буджак, частина сучасної Одеської області, де мешкають представники багатьох етносів, і жоден з них не є корінним стосовно даної території за останні триста років. Така ситуація сформувала ставлення до подібних територій як до маргінальних зон, де населення поступово деєтнізується, втрачаючи свої етнічні характеристики та етнічну свідомість, і перетворюється на зрусифікований пласт в загальноукраїнському масштабі. Однак ті процеси, що відбуваються в південних землях України і, зокрема, в Буджаку, далекі від просто маргіналізації населення та перетворення його на масу, що втратила власне етнічне обличчя. Більше того, ті етнічні процеси, що відбуваються в подібних зонах, можна розглядати як свого роду креативні, результати та наслідки яких ще попереду.

Розглянемо ситуацію, що складається на півдні України на початок третього тисячоліття. Почнемо із загальної характеристики тих етнічних процесів, що мають місце зараз. Їх не можна однозначно характеризувати як асиміляційні чи як об'єднавчі або ж виділити серед етнокультурних процесів акультурацію. Насправді все набагато складніше, тим більше, що до етнічних стосунків додаються іще стосунки міжконфесійні, і свідомість конфесійна почасти може заступати свідомість етнічну, що зустрічається в старовірському середовищі досі. Отже, перша специфічна риса Буджаку, яку варто виділити, це те, що представники всіх етнічних груп мешкають там дисперсно: ареалу, створеного, приміром, українцями або росіянами, окреслити неможливо, села українські, російські та інші змінюють одне

одного, іноді навіть переходять одне в одне (приміром, як російське та болгарське села Михайлівка й Зоря Саратського району Одеської області). Тобто місце мають постійні контакти з представниками різних етносів. Але при цьому змішані шлюби не були частими, особливо це стосується старовірів. Втім, там змішані шлюби теж траплялися, але нового члена родини також наново хрестили — «мирували», приймаючи до церковної общини. Старовіри жили замкнуто через релігійні заборони, але й вони мусили йти на контакти з сусідами, що ж до інших груп населення, то, не змішуючись через шлюби, вони постійно контактували між собою і результати таких контактів зараз появляються в багатьох сферах культури та побуту. Дійсно, постійні міжкультурні контакти призвели до появи великої кількості запозичень із культури сусідів, в результаті чого почали створюватись нові специфічні для даного регіону риси етнічної культури не лише українців, а й їхніх сусідів. Це стосується і суто матеріального боку побуту, і окремих фольклорних та обрядових аспектів. Так, під впливом українців у молоді старовірів почала відроджуватись заборонена традиція колядування. Пісні, що співали і співають старовіри-липовани, як люди літні, так і середнього віку, зокрема народні фольклорні колективи, за своїми текстами, мелодикою та мовою вже не є стовідсотково російськими — проглядається вплив українського фольклору. Взагалі мова, якою розмовляє населення цього регіону, є характерним прикладом поступового впливу різних мов одна на одну, це не зовсім «суржик», не зовсім українська мова і не зовсім російська. Як сказала одна мешканка села Шевченкове (стара назва, до речі, Карамахмет): «Ми вже самі не знаємо, хто ми: нібито українці, але мова і молдавська, і російська». В даному випадку зауваження дуже важливе: саме етнічна свідомість у більшості випадків є тим вирішальним фактором, який утримує людей в межах прихильності до власного етнічного колективу. Але саме етносвідомісний фактор у цьому регіоні абсолютно недосліджений, те ж саме стосується й етнічних стереотипів, хоча саме через них та через їхній прояв можна відстежити можливі напрями вияву різних упереджень та загалом напрямків подальшого розвитку етнічних процесів на цій території.

Інший важливий свідомісний фактор — релігія. Коли не враховувати ті етнічні групи, що не належать до православної церкви, то головними конфесіями в Буджаку є старообрядницька церква та російська православна церква (її ще за традицією називають «синодальною», маючи на увазі приналежність до ортодоксального православ'я). Колишній розподіл людей за конфесіями

зберігся, зараз, втім, різницю між цими церквами більшість населення не може пояснити конкретно, власне, мова йде або про те, що «є липовани (старовіри) і є православні», але в чому полягає різниця — кожен пояснює тими легендами, що побутують щодо представників цих конфесій. Приміром, говорять, що липовани — це ті, хто ховають своїх мерців до хреста ногами, аби під час Страшного Суду можна було вхопитися за хреста і встати, а православні — ті, хто своїх померлих ховають до хреста головою, аби під час Страшного Суду людина встала, взяла свого хреста на плечі й пішла. Як бачимо, раціональні пояснення відсутні. Однак свого часу приналежність до різних конфесій викликала суттєві конфлікти, іноді з кривавою розв'язкою. А традиція селитися представникам кожної конфесії разом і уособлено від інших зберігається і зараз, приміром, у Килії та Вилковому (район, заселений українцями, називається «хохли», а в Килії має додатково до цього дивну назву Омарбія), причому це носило також характер етнічного розмежування: фактично побутувала етноконфесійна свідомість, коли людину сприймали одразу на двох рівнях — конфесійному та етнічному. Як бачимо, тотальна деетнізація в подібних умовах просто неможлива: свідомісний фактор був сильніший. Тим більше, що це проявлялось також через недовіру та окремі прояви упередження до представників різних «не своїх» етносів, особливо — до циган. Тут спрацьовували стереотипи «ми» — «вони», що були сильними завжди.

Самі напрямки контактів з представниками різних етносів простежені та досліджені дуже слабо. Через відсутність чітких ареалів розселення окремих етнічних груп все населення Буджаку вже давно мало б змішатися і створити нове етнічне утворення, але цього не трапилось, хоча змішані шлюби мають місце. Тотального відокремлення та самоізоляції також немає, хоча донедавна в такій ситуації перебували старовіри. Тобто діяли певні механізми, що утримували етнічні групи як від асиміляції чи повного змішання, так і від повної ізоляції від оточуючого світу. Щодо останнього, то зрозуміло, що повністю уникнути контактів у такому специфічному регіоні неможливо, а от рівень дії механізму самозбереження чітко не виділено.

Окремо необхідно виділити міграційні процеси, що є характерною рисою цього регіону. Це не означає, що населення постійно перебуває в русі, але певні припливи та відпливи людей окремих етнічних груп мають місце. Це також проява нових етнічних анклавів — уже згадувалось про переселення в південні регіони України корейців. Зараз, схоже, формується корейська діаспора і на Одещині, що не лише збільшить кіль-

кість етнічних груп, а й додасть населенню цього регіону нового колориту.

Така картина може нагадати дуже давні часи, період етногенетичних процесів, коли із окремих субетнічних груп поступово формувалися сучасні етноси. В такому разі Буджак можна було б вважати сучасною етногенетичною «кухнею» України, якби не одне «але»: вже сформована етнічна свідомість у представників тих народів, що там мешкають, комплекс етнічних стереотипів, що продовжує функціонувати, як ми бачимо, не дає цим людям втратити свою етнічність повністю й асимілюватися. Причому у різних верств населення, як за віком, так і за місцем проживання (село чи місто), ця свідомість може проявлятися абсолютно по-різному — від умовного відчуття себе таким, як «свої» (за вірою, за мовою, за територією, за справді етнічною приналежністю) до чіткого виділення місця власної етнічної групи та свідомої асоціації себе з певним народом та нацією. Однак певні процеси можуть відбуватися на інших рівнях, скажімо, на рівні традицій побутової культури, мови, обрядів тощо. У даному випадку запозичення неминучі, і така суцільна етноконтактна зона дає найширші можливості для аналізу тих рис, що складаються в результаті подібних контактів та запозичень. Саме з цих позицій можна говорити про складання нових рис у традиційній культурі населення даного регіону, причому ці риси вже матимуть не етнічну, а регіональну специфіку, формуючись із рис, притаманних культурам різних етнічних груп, що мешкають на території цього регіону. І тут уже важко передбачити результат культуротворчих процесів, оскільки самі процеси та їхня дія ще не досліджені.

Тобто величезний масив даних, матеріали, що розкривали б напрямки взаємодії етнічних культур та хід етнічних процесів, ще не проаналізовано, а це може призвести до помилок в оцінці ситуації як у напрямку розвитку культури регіону в цілому, так і в стосунках між окремими етнічними анклавами. Повністю не досліджені масова, колективна, конфесійна свідомість, що, у свою чергу, не дає можливості виділити рівень сприйняття національної ідеї навіть українським населенням на цих землях, не кажучи вже про ставлення до свого статусу представників інших етнічностей. Не виділені етнічні стереотипи, специфіка стосунків між представниками різних конфесій. Фактично, у дослідницькому плані Буджак та його специфіка, культурна та етнічна, залишаються «білою плямою» для етнологів, політологів, етнокulturологів, соціологів та представників інших суміжних дисциплін, що досліджують етнос і всі його складові частини та етапи розвитку.

J. I. Nikishenko

ACTUALITY AND SPECIFIC FEATURES OF ETHNOCULTURAL STUDIES IN MULTIETHNIC REGIONS

This article is devoted to the problems of modern Ukrainian ethnology in studies at problems of coexistence of different ethnical groups on common territory. Among the most important items are their culture, their traditions and some aspects of their ethnical stereotypes, which must be interesting not only to ethnologists but also to sociologists, culturologists, politologists and others.